

CONSIDERAȚII ASUPRA PICTURII PE STICLĂ LA FRĂȚII GRECU

Elena Băjenaru

Icoana, imagine sacră a Bisericii Ortodoxe, manifestare a Sfintei Tradiții, este considerată o formă a artei sacre, inseparabilă de teologie. Rolul și funcția icoanei au fost stabilite la cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic „Ceea ce cuvântul transmite prin viu grai, pictura înfățișează tăcut prin reprezentare”. Icoana este văzută ca un simbol prin intermediul căruia se intră în legătură cu o realitate mult mai profundă, este ca o poartă, ca o fereastră către Dumnezeu și nu un idol la care ne închinăm. Cuvintele lui Iisus Hristos, relatate de Evanghelia lui Matei, „fericiți sunt ochii voștri că văd și urechile voastre că aud”, capătă întreaga lor semnificație și stabilesc astfel un raport specific între imagine și cuvânt, între cuvântul rostit și cuvântul văzut¹.

Lucrată de țărani și destinată acestora, icoana pe sticlă transilvăneană, una din cele mai caracteristice și mai originale manifestări de artă populară a cunoscut o mare extindere și circulație.

Țara Făgărașului a beneficiat de condițiile ce au permis dezvoltarea meșteșugului picturii pe sticlă: glăjăriile din zonă (Porumbacul de Sus – 1619-1894, Arpașul de Sus 1715-1899, Cârțișoara 1718-1869 etc.)² și o populație majoritar ortodoxă.

În pictura pe sticlă din această zonă, care a dobândit „expresia cea mai românească ca spirit și formă”³, s-au manifestat două curente: unul al zugravilor de pictură murală care au realizat și icoane (Nicolae Cațavei, Ioan Pop etc.) și altul al iconarilor – țărani care au învățat meșteșugul unul de la celălalt sau au moștenit arta picturii pe sticlă din tată-n fiu. (Matei Jâmforea a învățat să picteze de la Savu Moga, familia Tamaș, tată, fiu și fiică).

Primului curent îi aparțin și icoanele pictate de frații Grecu, icoane ce fac obiectul demersului meu științific. Se pare că numele Grecu era dat acelor persoane care se îndeletniceau cu altceva decât cu agricultura¹.

Originari din Arpașul de Jos, dar stabiliți „pe Ardeal” la Săsăuș (cauzele acestei mutări, însă, nu se cunosc), frații Grecu au pictat în zona de vest a Țării Făgărașului un număr destul de mare de biserici, începând cu 1780, când este pictată biserica din Săsăuș de către Ioan Grecu și până la 1873, când Vasile Grecu, ultimul zugrav al familiei, a realizat fruntariul bisericii din Cârța².

Zugravii Grecu au fost (în ordine): Ioan, Alexandru, Nicolae - tată și fiu -, Gheorghe și Vasile. Bisericile pictate de aceștia sunt (tot în ordine): Săsăuș (1780 de către Ioan); Mohu, Sărata (1806 de Ioan și Alexandru); Cârțișoara, Viștea de Jos (1809 respectiv 1810 de Alexandru); Arpașul de Sus și Arpașul de Jos (1804-1815 și 1818-1821 de către Nicolae, tată și fiu); Voievodenii Mici (1818-1821 de către Nicolae și Gheorghe); fruntariile (iconostasele) bisericii din Arpașul de Jos și Cârța (în 1871 respectiv 1873 de către Vasile). Două dintre aceste lăcașuri de cult au inscripții explicite despre cine le-au zugrăvit – Arpașul de Sus și Voievodenii Mici, ca și iconostasele de la bisericile din Cârța și Arpașul de Jos. Acesta inscripții au fost studiate și

publicate de Nicolae Iorga³. Frații Grecu au pictat și biserici „de pe Ardeal”: Fofelde; Tichindeal; etc.

Bisericile din zona Țării Făgărașului au fost cercetate atât sub aspect arhitectural cât și al picturii (inclusiv cărțile religioase) de către Valeriu Literat⁴, cercetările fiind concretizate într-o lucrare apărută în 1996.

Arta murală a fraților Grecu, care s-a caracterizat printr-un desen precis, elegant, printr-o cromatică redusă – verde, roșu, galben – poate fi pusă în legătură cu tradiția postbrâncovenească a centrelor de la sudul Carpaților.

Despre pictura lor murală, Literat aprecia că „nouă ea trebuie să fi făcut puternică impresie enoriașilor”⁵.

Pe lângă biserici, frații Grecu au pictat și icoane pe sticlă, știut fiind că există o cerere destul de mare pentru acest gen de artă populară.

Cercetările făcute în vara aceasta la bisericile amintite ca fiind pictate de frații Grecu m-au ajutat la identificarea icoanelor pe sticlă realizate de ei. Am constatat că anumite elemente din pictura lor murală se vor regăsi, ca amprente ale individualității lor, în icoana pe sticlă: elemente de decor – rozetele întâlnite pe veșmintele sfinților din biserica din Săsăuș vor fi pictate pe fondul icoanelor pe sticlă – modul aparte de realizare a mâinilor, feței, inscripțiilor. Cu ajutorul acestor elemente și prin analiza stilistică și grafică comparată, am identificat, în colecția muzeului, 19 piese ca aparținând fraților Grecu.

Formația lor de zugravi de biserici se va reflecta și în pictura lor pe sticlă, prin respectarea canoanelor, erminiilor și a indicațiilor cu privire la maniera de a reproduce trăsăturile sfinților, vestimentația, vârsta personajelor. Vom regăsi în arta lor, puține elemente laice de legendă sau luate din realitatea imediată.

Trebuie amintit că erminiile și canoanele, care stabilesc „conformitatea dintre icoană și Sfânta Scriptură”¹ și care sunt principii care permit evaluarea dacă o imagine este sau nu o icoană, au fost stabilite încă din secolul al VII-lea, la Sinodul Quinisext, prin Canonul 82, canon care face legătura dintre icoană și dogma Întrupării. Aceste principii au fost strânse de-a lungul timpului în manuale pe care pictorii le-au avut la îndemână, cel mai cunoscut fiind cel întocmit de călugărul athonit Dionisie din Furna, între 1729-1733, „Carte de pictură”.

Pictura murală și pe sticlă a fraților Grecu a influențat în mare măsură pictura pe sticlă a celui mai valoros și mai renumit iconar din Țara Făgărașului, - Savu Moga, atât tematic cât și compozițional (nu trebuie uitat că biserica din Arpașul de Sus a fost pictată de unul din frații Grecu).

În pictura lor pe sticlă există puternice trăsături de originalitate, care o delimitează de pictura altor iconari.

Icoanele pe sticlă se disting prin precizia și fermitatea desenului, prin redarea drapajului în aranjarea faldurilor, acestea indicând „mișcarea corpurilor înfășurate în ele, construind cu claritate geometrică, anatomia personajelor scoțând în evidență raporturile dintre ele”¹. Zugravii se îngrijesc de perspectiva optică, de echilibru compozițional, de semnificația și mesajul teologic al subiectului iconografic pictat.

Ceea ce impresionează la icoanele pictate de frații Grecu și care constituie elementul distinctiv, este cromatica cu tonalități rafinate și tandre,

pe măsura și în acord cu subiectul iconografic ales. Culorile, niciodată terne, niciodată întunecate, frapează prin puterea și voiciunea lor.

Iconarii Grecu asociază pe veșmintele sfinților culoarea verde (culoare rece ce exprimă și sugerează blândețe, contemplație, bucurie) cu roșu (culoare complementară verdelui), ce semnifică forță, putere, înflăcărare; asociere întâlnită și pe veșmintele sfinților din biserici.

În iconografia bizantină culoarea joacă un rol important fiind, în felul ei, un limbaj. Prin asocierea culorilor icoanele ajung să traducă, dincolo de realitatea obiectului, un mesaj profund, spiritual, perceput prin inconștient.² Despre simțul culorii la țăranul român, Iorga spunea că: „este ieșit dintr-o intuiție cu totul specială cu care te naști”.³

Icoanele au chenare cu linii policrome, la unele dintre acestea, chenarele se termină acolo unde începe subiectul iconografic. Partea inferioară a icoanei este o alternanță de benzi verzi, brune, ca niște valuri de pământ, oferind o soluție decorativă destul de interesantă. Foița de aur, canonic obligatorie pentru că ea este „aur cu aparență de lumină curată nemestecată”⁴, este folosită pe suprafețe mari.

În icoanele fraților Grecu, expresiile personajelor sunt firești, calde, inspirate din realitatea imediată, chipurile neavând nimic din hieratismul bizantin.

Nu am găsit în pictura lor pe sticlă, așa cum am întâlnit, de exemplu, la Matei Tâmforea, elemente de critică socială sau satiră. La Tâmforea, costumele personajelor din temele iconografice Sfântul Haralambie, Judecata de Apoi, sunt „modernizate”, fiind îmbrăcate ca niște husari sau grofi.

Icoanele pe sticlă pictate de frații Grecu au în compoziție puține elemente laice, profane, ici acolo o floare sau o trăsură făgărășeană (Sfântul Ilie).

O altă trăsătură a meșteșugului picturii pe sticlă a fraților Grecu sunt inscripțiile. Acestea sunt scrise cu litere chirilice, frumos caligrafiate, trădând formația lor de zugravi.

Piese sunt pictate pe suport de glajă, de dimensiuni medii. Există informații că ei nu lucrau după izvod, ci liber, iar culorile și le pregăteau singuri⁵.

Analizând icoanele deținute de muzeu și cele aflate în bisericile pictate de ei, pot aprecia că tematica abordată de frații Grecu este diversă : scene cristologice sau din viața Mariei, secvențe hagiografice.

Maica Domnului cu pruncul este un subiect destul de frecvent pictat de ei. Tipul iconografic al Maicii Domnului este „Odighitria – Cea care arată Calea”.

Celelalte trei tipuri sunt Platytera, „Cea care tronează”, Oranta – „Cea care se roagă” și Eleusa „Cea dulce mângâietoare”. Devenit clar încă din secolul al IX-lea, tipul Odighitria a ajuns, în iconografia bizantină, un subiect major.

Direct inspirat din prima icoană a Fecioarei pictată, după Tradiție, de Sfântul Luca, acest tip iconografic a ocupat un loc privilegiat în pictura pe sticlă din Țara Făgărașului, implicit la frații Grecu.

În icoana Maica Domnului cu Pruncul (nr. inv. 6), Maica Domnului arată către Iisus cu delicatețe. Ea are o privire liniștită, plină de dragoste, contemplativă, meditativă, atrăgând în mod deosebit, atenția privitorului.

Pruncul Iisus ține în mâna stângă Sfânta Scriptură, iar cu mâna dreaptă binecuvântează. El apare în calitate de Emanuel (în limba ebraică Emanuel egal Hristos copil), conștient de rolul său, într-o ipostază plină de măreție și demnitate. Există, în această icoană, un echilibru subtil între „forța lăuntrică de expresie a Fecioarei și conturul exterior al Fiului”¹.

Tema Maica Domnului Jalnică este pictată ca și la ceilalți iconari din Țara Făgărașului. Este un subiect iconografic frecvent în zonă. Într-o anchetă realizată de Lena Constante în satul Drăguș, în anii 30 ai secolului al XX-lea, din cele 32 de subiecte iconografice întâlnite, acesta – Maica Domnului Jalnică – ocupă primul loc.²

În icoana din colecția de icoane pe sticlă realizată de unul din frații Grecu, (nr.inv. 13), figura Mariei este pictată cu multă siguranță în semiprofil, iar coloritul este reținut și sobru, predominând negrul maphorionului. Culoarea neagră semnifică „noaptea originilor care precede creația, condiție a vederii luminii lui Dumnezeu”³. Maica Domnului ocupă aproape întreaga suprafață a icoanei, în timp ce Crucea cu Iisus răstignit se pierde în fundal. Zugravul oferă aici un caz „al perspectivei de valoare”⁴, dorind să accentueze suferința tăcută a Maicii Domnului.

Subiectul „Nașterea lui Iisus” este redus la un minimum de detalii. În iesle este pictat Iisus, iar de o parte și alta Maria și Iosif și cei trei magi. Razele de lumină ce vin din sfera cerească arată drept spre Pruncul Iisus, aura lui Iisus, lumina izvorâtă din ea strălucește în întunecimea peșterii „și risipește umbra de moarte”⁵.

În erminia lui Dionisie din Furna, scena „Nașterea lui Hristos” este mult mai amplă. Apar, pe lângă personajele amintite, păstorii și oile, mulțimea de îngeri care strigă „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoie”⁶.

„Iisus cu vița-de-vie” este o temă iconografică des întâlnită la iconarii din Țara Făgărașului. Zugravii au realizat-o ca în toate centrele de pictură – Iisus șezând pe o laiță, storce strugurii în Potir. Iconarul a dat o interpretare a cuvintelor lui Iisus „Precum mlădița nu poate să aducă roade de la sine, dacă nu rămâne în viță, tot așa nici voi dacă nu rămâneți la Mine...Eu sunt vița, voi sunteți mlădițele.” Iar faptul că Iisus storce strugurii în potir, amintește creștinilor de taina Euharistiei. Mergând puțin mai adânc în Vechiul Testament, vița era simbolul Pământului Făgăduinței, iar în Noul Testament simbolul Paradisului celor care se împărtășesc cu Trupul și Sângele lui Hristos, păstrându-și sensul și înțelesul simbolic și astăzi în Biserica Ortodoxă.

Referindu-se la acest subiect iconografic, Nicolae Cartoian sublinia legătura directă cu legendele religioase din literatura română. Structura compozițională a temei – coarda de vie încărcată de struguri, coasta lui Iisus străpunsă de sulița soldatului, dovedesc că legenda Proclei și a viței de-vie era cunoscută de țărani și iconari.¹ În sprijinul acestei idei vine și faptul că erminiile nu fac nici o referire la un asemenea subiect, acest lucru semnificând faptul că tema este o originalitate pentru spațiul ortodox românesc, în particular cel transilvănean.

Un subiect iconografic care pune în valoare arta fraților Grecu și care demonstrează încă o dată siguranța și precizia desenului, capacitatea de a asocia culorile, este Mormântul lui Iisus. Despre icoana din colecția muzeului

s-a crezut că este o copie după Savu Moga. Dar, așa cum am menționat, Savu Moga a cunoscut și s-a inspirat din arta zugravilor din familia Grecu (poate cea mai importantă sursă pe care a avut-o la îndemână).

„Mormântul lui Iisus” sau „Plângerea” este pictată conform erminiei: „O lespede mare și pătrată și întins pe ea un giulgiu, iar deasupra zace despuiat Iisus în timp ce Fecioara Maria aplecată asupra-i îi sărută chipul, iar lângă Fecioară, Maria Magdalena cu amândouă mâinile ridicate la cer și jelind și celelalte aducătoare de miresme ce își smulg părul din cap”¹.

Analizând subiectele iconografice abordate de frații Grecu se remarcă o preferință pentru anumiți sfinți: Sfântul Nicolae, Sfinții Împărați Constantin și Elena, Sfântul Ilie sau Sfântul Haralambie.

Sfinții Împărați Constantin și Elena sunt pictați după erminie: „Sfântul Constantin, cel dintâi împărat al creștinătății, tânăr, cu barba dintâi, purtând o cruce și Evanghelia. Sfânta Elena, maica lui, la fel”¹. În studiul amintit al Lenei Constanțe, Sfinții Împărați Constantin și Elena ocupă ca frecvență locul al doilea după Maica Domnului. Frecvența anumitor teme iconografice trebuie raportată la calitățile pe care țărânul le atribuie unor sfinți „presimțind în surdina credința despre puterea magică a icoanelor”².

Sfântul Nicolae este redat convențional și hieratic, stând pe tronul din foiță de aur, realizate în stil baroc, binecuvântând. Din icoană, care se remarcă prin simplitatea compoziției, lipsesc cele trei fete și tatăl acestora.

Dintre temele vetero-testamentare, frații Grecu au pictat pe Sfântul Prooroc Ilie. „Ridicarea la cer”

A Sfântului Ilie este considerată o teofanie împrumutată creștinismului de mitologia romană¹. Se poate face o paralelă între Jupiter, stăpân al tunetului, care se află în carul solar și Sfântul Ilie căruia tradiția populară îi atribuie tunetul puternic și fulgerul.

În „Cartea de pictură” Dionisie din Furna prezintă astfel ridicarea la cer a Sfântului Ilie: „Un car de foc și cai de foc, iar în car Sfântul Ilie urcându-se la cer. Elisei dedesubt, îl privește și trage cu o mână mantia ce i-a căzut lui Ilie și ținând cu cealaltă un sul zice: Părinte, Părinte, cailor lui Israel și cailor lui”². În icoana din colecția muzeului, zugravul mai adaugă un detaliu: pe Elisei când primește cojocul – simbol al continuității misionare.

Desprinderea meșteșugului picturii pe sticlă a dus la un fenomen negativ în ceea ce privește valoarea ei estetică. Primii zugravi ai familiei Grecu au mai multă precizie și siguranță în desen, compun mai amănunțit scena, folosesc o cromatică armonioasă. Zugravii următori „nefiind trecuți și la școala altor meșteri și nefiind deprinși să vadă realitatea cu ochii lor proprii”, devin mai stereotipi, mai slabi în executarea desenului și a compoziției.

Pe un fundament iconografic bizantin și respectând canoanele, simțul artistic al zugravilor Grecu au imprimat o nouă tendința picturii pe sticlă din Țara Făgărașului.

CONSIDÉRACTIONS SUR LA PEINTURE SUR VERRE CHEZ LES FRÈRES GRECU

- RESUMÉ -

Originaires du village Arpașul de Jos (jud. Sibiu) et établis a Săsăuș, les frères Grecu – Ioan, Alexandru, Nicolae (le père et le fils), Gheorghe et Vasile – ont peint un grand nombre d'églises de la zone de Făgăraș pendant presque un siècle (1780-1873).

Ils ont peint aussi des icônes sur verre qui se remarquent par la précision et la fermeté du dessin et par une chromatique dans des tonalités raffinées.

Leur formation de peintres d'églises est reflétée aussi dans la peinture sur verre par le respect des canons et des indications concernant les traits des visages des saints, les vêtements et l'âge des personnages. Peu d'éléments laïques, légendaires ou des aspects de la vie quotidienne se retrouvent dans leur art.

Les thèmes abordés par les frères Grecu ont été très variés: scènes de la vie de la Sainte Vierge et de Jésus Christ et des séquences hagiographiques.

Note

Nikolai Ozonin, *Iconografia ortodoxă a Cinzecimii*, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2002, p.24

Ligia Fulga, *Sticlă transilvăneană, secolele XVII-XIX*, Ed. C2 Design, Brașov 1997, p.4

D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975, p.68

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, Ibidem

Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții*, vol II, Ed. Fundațiile regale, 1934.

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.166-196

Ibidem

Leonid Uspensky, *Teologia icoanei*, Ed. Anastasia, București, 1994, p.62

D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p.69

Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre absolut*, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p.74

Pavel Florensky, *Iconostasul*, Ed. Anastasia, București, 1994, p.204

Nicolae Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Ed. Episcopia Hotinului, 1934, p.50

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.196

John Baggley, *Porți spre veșnicie*, Ed. Sofia, București, 2004, p.190

Lena Constante, *Pictura pe sticlă în satul Drăguș, în Artă și tehnică grafică*, caiet VI/1939

Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre absolut*, p.84

Al. Dima, *Împodobirea porților, interioarelor caselor, opinii despre frumos*, Institutul Social Român, 1945, p.24

J. Baggley, *Porți spre veșnicie*, p.213

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Ed. Meridiane, București, 1979, p.129

Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol I, Ed. Enciclopedică, București, 1974, p.133

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, p.146

Ibidem, p.203/204

Gheorghe Pavelescu, *Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p.291

V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, 1934, p.23

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, p.107

V. Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.196

Sfântul Prooroc Ilie
Frații Grecu 1860-1880

Iisus cu vița-de-vie
Frații Grecu 1860-1880

Maica Domnului cu Pruncul
Frații Grecu 1860-1880